

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

بیداری اسلامی

(بیداری برای بیداری)

نویسنده:

دکتر عبدالکریم بکار

مترجم:

وحید مرادی

دانشگاه امام صادق

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

بیداری اسلامی (بیداری برای بیداری) ■ تألیف: دکتر عبدالکریم بکار ■ ترجمه: وحید مرادی
ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ چاپ اول: ۱۳۹۳ ■ قیمت: ۱۱۰۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۵۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۳۶۸-۶

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: بکار، عبدالکریم
عنوان و نام پدیدآور: بیداری اسلامی (بیداری برای بیداری) / تألیف: عبدالکریم بکار؛
ترجمه: وحید مرادی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۳۱۶ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۳۶۸-۶
موضوع: اسلام -- تجدید حیات فکری -- تاریخ -- قرن ۲۰ م.
موضوع: اسلام -- تجدید حیات فکری -- تاریخ -- قرن ۲۱ م.
موضوع: بهار عربی، ۲۰۱۰ م
شناسه افزوده: مرادی، وحید، ۱۳۶۶- مترجم
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده بندی کنگره: ۳۰۴۱ ۱۳۹۳ ص ۸/ ۲۲۹ BP
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸
شماره کتابشناسی ملی: ۳۴۰۲۸۵۴

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۱
پیشگفتار.....	۱۳
مقدمه مترجم.....	۱۵
مقدمه نویسنده.....	۱۹
فصل ۱. بیداری اسلامی: معنا و دلایل شکل‌گیری.....	۲۳
فصل ۲. بیداری اسلامی: تاریخچه و الگوها.....	۳۱
۱. زمینه‌های اجتماعی بیداری اسلامی.....	۳۲
۲. بیداری اسلامی در قالبی جدید.....	۳۵
۱-۲. کاهش خشونت.....	۳۶
۲-۲. تأثیر جوامع بر فعالان عرصه بیداری اسلامی.....	۳۶
۳-۲. توانایی در کسب موفقیت.....	۳۸
۴-۲. آمادگی اصحاب بیداری اسلامی برای تعامل با دیگران.....	۳۸
۵-۲. فعالان عرصه بیداری اسلامی در قالبی جدید.....	۳۹
۶-۲. تمرکز بر ارتباط با مردمی.....	۴۱
۷-۲. آگاهی به ماهیت تغییرات.....	۴۱
۸-۲. تمرکز بر مسائل داخلی.....	۴۲
۹-۲. توجه حداقلی به متون [اسلامی].....	۴۳
۱۰-۲. بازیگران حقیقی بیداری اسلامی.....	۴۴

فصل ۳. نقد بیداری اسلامی	۴۷
۱. تفاوت نقد و تشکیک	۴۷
۲. بیداری طایفه‌ای یا حزبی	۴۹
۳. توهم بیداری	۵۱
۴. بیداری عامل انحطاط امت	۵۴
۵. بیداری و بحران هویت	۵۵
۶. بیداری و تقسیم جامعه	۵۹
فصل ۴. بیداری اسلامی: نقد و بازنگری	۶۳
۱. ضرورت نقد	۶۴
۲. بازنگری در برخی مؤلفه‌های بیداری اسلامی	۶۶
۱-۲. بی توجه به مسائل نظری	۶۶
۲-۲. احتیاط در تعامل با جریان‌های خشونت طلب	۶۹
۳-۲. بازنگری در مباحث تربیتی	۷۲
۴-۲. ناتوانی در فهم واقعیت	۷۷
۳. نمونه‌هایی از ناتوانی در فهم واقعیت‌ها	۷۸
۱-۳. گمانه‌زنی بجای تحقیق	۷۸
۲-۳. اکتفاء به دستاوردهای پیشینیان	۸۰
۳-۳. مأموران آتش نشانی	۸۰
۴-۳. رقابت بر سر نفوذ	۸۲
۴. چند نکته پیرامون این مسئله	۸۳
۵. توهم توطئه	۸۶
۶. افراط در بکارگیری امور کلیشه‌ای	۸۷
۷. همیاری غیر ارادی	۹۰
۸. زیاده‌روی در توجه به ظواهر	۹۲
۹. فعالیت گروهی: آیا هدف نهایی است؟	۹۵
۱۰. گفتمان بدبینانه	۹۸
۱۱. موعظه مخاطبان	۱۰۲
۱۲. آیا وحدت رویه اسلامی مطلوب است؟	۱۰۵

فهرست مطالب ۷

۱۰۹.....	۱۳. خطر سازمان‌های سرّی.....
۱۱۳.....	۱۴. جریان‌های اسلامی و ضعف مدیریت.....
۱۱۹.....	فصل ۵. بیداری اسلامی و دیگران.....
۱۲۰.....	۱. چهره دیگری را مخدوش نکن.....
۱۲۲.....	۲. قیاس به نفس.....
۱۲۳.....	۱-۲. تحقیق و بررسی.....
۱۲۳.....	۲-۲. جامع‌نگری.....
۱۲۴.....	۳-۲. عدم جداسازی [بخشی از یک] تفکر از زمینه [کلی] آن.....
۱۲۵.....	۴-۲. حکم به ظاهر.....
۱۲۶.....	۳. اعطای فرصت بازنگری و بازاندیشی به مخالفان.....
۱۲۷.....	۴. احتیاط هنگام طبقه‌بندی مخالفان.....
۱۲۹.....	۵. شفافیت در افکار.....
۱۳۰.....	۶. ایجاد زمینه فرهنگی مشترک.....
۱۴۳.....	فصل ۶. بیداری اسلامی و ارزش‌ها.....
۱۴۴.....	۱. ارزش‌ها و اختیار.....
۱۴۵.....	۲. عقیده و عقیده اجتماعی.....
۱۴۷.....	۳. ارزش‌ها تحمیل نمی‌شوند.....
۱۴۹.....	۴. بیداری انسان‌گرا.....
۱۵۰.....	۱-۴. درنگ در صدور احکام.....
۱۵۲.....	۲-۴. سنجش مردم بر مبنای ارزش‌های یکسان.....
۱۵۳.....	۳-۴. معیار؛ وضعیت طبقات پائین است.....
۱۵۶.....	۵. توجه به احساسات.....
۱۶۰.....	۶. فضیلت اعتدال.....
۱۶۷.....	۷. فرهنگ کار و تولید.....
۱۶۸.....	۱-۷. انعطاف‌پذیری سنّت‌ها.....
۱۷۰.....	۲-۷. نوع کاری.....
۱۷۱.....	۳-۷. منطق شعاری.....
۱۷۴.....	۸. بصیرت در کار.....

۹. داوطلبانه برای رضای خدا ۱۷۷
- ۹-۱. سطح بیداری اسلامی ۱۸۱
- ۹-۲. سطح عموم ۱۸۱
- نکته پایانی ۱۸۴
- فصل ۷. بیداری اسلامی و چالش‌های مدرنیته ۱۸۵**
۱. چالش‌های بیداری اسلامی همچون چالش‌های امت [اسلامی] است ۱۸۶
۲. بیداری اسلامی زیر ذره‌بین ۱۸۷
۳. بیداری اسلامی و رسانه‌ها ۱۸۹
- ۳-۱. تعامل با رسانه‌های جمعی ۱۹۱
- ۳-۲. آموزش روزنامه نگاری به جوانان ۱۹۳
- ۳-۳. شبکه‌های ماهواره‌ای ۱۹۴
۴. مقاومت در برابر جاذبه تا قانون‌گذاری ۱۹۵
- فصل ۸. بیداری اسلامی و ملزومات نوزایی ۲۰۱**
۱. اهداف بیداری اسلامی عامل استمرار آن ۲۰۲
۲. ناتوانی راه‌حلهای گذشته ۲۰۳
۳. نوزایی برای مردم توسط مردم ۲۰۵
۴. عناصر معنوی محدود رقابت ۲۰۶
۵. عصر قدرت نرم ۲۰۷
- ۵-۱. قدرت نرم چیست؟ ۲۰۸
- ۵-۲. بیداری اسلامی و قدرت نرم ۲۰۹
- ۵-۳. مفاهیم قدرت نرم ۲۰۹
۶. توجه به دوران کودکی ۲۱۰
- ۶-۱. افزایش ساخت مهدکودک‌ها ۲۱۱
- ۶-۲. ترویج فرهنگ هدایت کودک ۲۱۲
- ۶-۳. شادی کودک ۲۱۳
- ۶-۴. حمایت از کودکان در برابر خطرات اینترنت ۲۱۴
- ۶-۵. مراقبت دائمی ۲۱۵
۷. نوزایی اقتصادی ۲۱۸

فهرست مطالب □ ۹

۲۱۸	۱-۷. هراس از سخن گفتن درباره اقتصاد.....
۲۲۱	۲-۷. ترویج فرهنگ نوزایی اقتصادی.....
۲۲۱	۱-۲-۷. حسن تدبیر.....
۲۲۷	۲-۲-۷. گسترش مفاهیم مربوط به پس انداز.....
۲۳۰	۳-۲-۷. حمایت از پروژه‌های خرد.....
۲۳۴	۴-۲-۷. سرمایه‌گذاری بر روی دانش.....
۲۳۷	۸. نوزایی در سیاست.....
۲۴۰	۱-۸. انتخاب بین بد و بدتر.....
۲۴۰	۲-۸. هیچ توجیهی برای افراط در انکار وجود ندارد.....
۲۴۲	۳-۸. تغییر از کجا آغاز میشود؟.....
۲۴۶	۴-۸. ماهیت دولت اسلامی.....
۲۵۲	۵-۸. تلاش دولت برای برقراری تعادل.....
۲۵۷	۶-۸. تفکیک میان فعالیت سیاسی و فعالیت تبلیغی.....
۲۵۹	۷-۸. تقلیل [حس] قدرت‌طلبی.....
۲۶۲	۸-۸. محدود کردن تمرکزگرایی.....
۲۶۴	۹-۸. اطمینان بخشی به رقبا.....
۲۶۸	۱۰-۸. در مسیر شفافیت.....
۲۶۹	۱-۱۰-۸. شفافیت چیست؟.....
۲۶۹	۲-۱۰-۸. شفافیت یک اصل اسلامی.....
۲۷۰	۹. حمایت از شفافیت.....
۲۷۷	سخن پایانی.....
۲۷۹	منابع و مأخذ.....
۳۰۳	نمایه.....

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ
(قرآن کریم، سوره مبارکه الشوری (۴۲)، آیه شریفه ۱۳)

سخن ناشر

اسلام از آن حیث که دینی جامع و کامل است و مبتنی بر فطرت پاک به ودیعه نهاده شده از سوی حضرت حق تعالی در نهاد تمامی آدمیان می‌باشد؛ دارای جذابیت و اصالتی است که در نهایت خواهد توانست بر تمامی تاریکی‌ها و حجاب‌ها فائق آید. به همین خاطر است که خداوند متعال، ندای اسلام را برای مشرکان بسیار سنگین و غیر قابل تحمل می‌خواند. به عبارت دیگر، سلامت، عقلانیت، رضایت‌مندی و سعادت‌ی که از ناحیه حاکمیت کلام الهی حاصل می‌آید، چنان است که تمامی عقول سلیم را به خود جذب می‌نماید و این معنای مشخص بیداری اسلامی است که مرزهای مختلف جغرافیایی را در هم نوردیده و امت‌های مسلمان و غیر از آنها را تحت تاثیر قرار می‌دهد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام در راستای انجام رسالت علمی - کاربردی خویش در ارتباط با موضوعات جاری در جامعه اسلامی و جهانی، و با عنایت به حساسیت‌های تئوریک «بیداری اسلامی» در عرصه

علم و نظر، نسبت به فعال‌سازی دبیرخانه مطالعات بیداری اسلامی در حوزه معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام اقدام نموده تا با استفاده از مجموع توان علمی - تحلیلی موجود در دانشگاه و سایر مؤسسات و مراکز علمی - پژوهشی؛ رویکردی تحلیلی نسبت به این موضوع را طرح، پی‌گیری و توسعه دهد. نتیجه این اقدام، تهیه و عرضه متون کارشناسی‌ای در قالب گفت‌وگو، مجموعه مقالات و آثار پژوهشی است که هم اکنون خدمت علاقه‌مندان نمونه‌ای از آن تقدیم شده است.

معاونت پژوهشی دانشگاه ضمن تشکر از مدیریت متمرکز دبیرخانه و مشارکت فعال اساتید، دانشجویان و محققان در این حوزه، از تمامی پژوهشگران فعال در این زمینه تقاضا دارد با ارائه نظرات اصلاحی و یا متون تحقیقاتی‌شان جهت نشر از سوی دانشگاه، ما را در تحلیل هر چه بهتر و جامع‌تر پدیده بیداری اسلامی و غنی‌سازی مفهومی و نظری موضوع یاری رسانند. امید آن که از این طریق شاهد همکاری مؤثر و مستمر دو حوزه عملی و نظری در راستای تقویت جریان بیداری اسلامی و توسعه آن در گستره جهانی باشیم. إن شاء الله

و لله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ إِلَيْهِ مِنْ يَشَاءُ
وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يَنُوبُ
(قرآن کریم، سوره مبارکه الحديد، آیه شریفه ۱۶)

پیشگفتار

بررسی تحلیلی تاریخ تحول جوامع بشری حکایت از آن دارد که مکتب اسلام به دلیل اصالت ذاتی و حقانیتی که از ناحیه شارع برای آن قرار داده شده است، پیوسته مورد اقبال و توجه عقول سلیم و قلوب پاک بوده است. با این حال، دُرّ گران مایه نزد مسلمانان چنان که شایسته و بایسته بوده، پاس داشته نشده و لذا شاهد برخی از غفلت‌ها، انحراف‌ها و یا جهالت‌ها در موضوع التزام به اصول اسلامی و دعوت به آن بوده ایم. آنچه این وضعیت نامطلوب را نقد و اصلاح نموده، لطف الهی و اراده مردان و زنان مؤمنی بوده که توانسته خیزش‌های رهایی‌بخش و نهضت‌های اصلاحی را با هدف بازگشت به اسلام پدید آورد. بیداری اسلامی را می‌توان نظریه‌ای جامع و کاربردی در این زمینه ارزیابی نموده که دو ساحت نظر و عمل را در حیات انسان تحت تأثیر قرار داده است.

با عنایت به ظرافت‌ها و پیچیدگی‌های نظریه «بیداری اسلامی» - از یک سو - و حساسیت‌ها و پیامدهای قابل توجه عملی آن - از سوی دیگر - دبیرخانه مطالعات بیداری اسلامی با هدف: اولاً- شناخت و تحلیل تحولات جاری در منطقه؛ ثانیاً- گمانه زنی و سناریوپردازی در خصوص آینده تحولات

منطقه‌ای و جهانی؛ و بالاخره: ارایه راهبردها و راه‌کارهای مناسب برای مدیریت بیداری اسلامی جهت نیل به اهداف عالی آن در آینده؛ تأسیس گردید. دبیرخانه ضمن تشکر از تمام اساتید، دانشجویان و محققانی که ما را در انجام این مهم و تحقق اهداف بیان شده، یاری نموده‌اند؛ از تمام کارشناسان و پژوهشگران تقاضا دارد با ارسال نظرات و آثار خود ما را در این راه دشوار علمی یاری رسانند. برای این منظور دبیرخانه مطالعات بیداری اسلامی^۱ آماده دریافت و نشر سایر آثار تکمیلی و اصلاحی می‌باشد.

دبیرخانه مطالعات بیداری اسلامی

۱. نشانی دبیرخانه: تهران، بزرگراه شهید چمران، پل مایریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ساختمان جدید، طبقه پنجم، معاونت پژوهشی، دبیرخانه مطالعات بیداری اسلامی

مقدمه مترجم

با آغاز نهضت مردم مسلمان تونس در اواخر پائیز ۱۳۸۹ و به دنبال قیام مسلمانان دیگر کشورهای عربی منطقه، به دلایل مختلفی سوال از هویت و ماهیت این نهضت‌ها، به موضوع مناقشات و مجادلات محافل رسانه‌ای، سیاسی و علمی بدل گردید. از این رو، برخی از اندیشمندان و کارشناسان با مشاهده علائم و نشانه‌هایی که رخدادها و تحولات این جنبش‌ها مخابره می‌کردند، سعی در تبیین ماهیت و هویت آنها نمود. در این راستا، گروهی از صاحب‌نظران با تاکید بر مسائل اقتصادی و نقش مولفه‌هایی چون فقر و بیکاری و همچنین نام‌گذاری آنها به عنوان «انقلاب نان»، درصدد معرفی انقلاب‌های منطقه به عنوان انقلاب‌هایی با ماهیت چپ و برگرفته از اندیشه‌های سوسیالیستی برآمدند. برخی نیز انقلاب‌های منطقه را تلاش مردم این کشورها برای دموکراسی خواهی و استقرار نظام‌های لیبرال دانسته و با القای نام‌هایی همچون «انقلاب یاس»، برای انقلاب تونس، و انقلاب لاله‌ها، انقلاب رز و انقلاب یاسمین، به دنبال همسان‌سازی این انقلاب‌ها در ردیف انقلاب‌های مخملی بودند؛ کما اینکه استفاده از تعبیر «بهار عربی» برای تمامی جنبش‌های منطقه نیز در حقیقت تلاش برای یادآوری «بهار پراگ» و جنبش‌های ضد کمونیستی لهستان در زمان غلبه شوروی در دهه شصت

میلادی، ارزیابی می‌گردد. در نهایت، عده دیگری از اندیشمندان و صاحب‌نظران، انقلاب‌های منطقه عربی را دارای ماهیت اسلامی و در نتیجه چالش هویت اسلامی مردم مسلمان کشورهای منطقه با نظام‌های استبدادی و دیکتاتوری حاکم بر این کشورها قلمداد نموده و به موجب آن، انقلاب‌های منطقه عربی را با عنوان «بیداری اسلامی» معرفی می‌نمایند.

با عنایت به آنچه گفته شد، کتاب حاضر از جمله آثار مکتوبی است که توسط استاد «عبدالکریم بکار»، نویسنده سوری الاصل، در تبیین و توضیح مفهوم بیداری اسلامی و چالش‌ها و راهبردهای موفقیت هر چه بیشتر آن به رشته تحریر در آمده است. این کتاب پس از کتاب‌هایی همچون «تکوین فکر» و «احیای گفتمان اسلامی» از این نویسنده انتشار یافته است، اما به نظر می‌رسد دنباله سیر فکری کتاب مهم دیگری از دکتر بکار تحت عنوان «مقدمات نوزایی تبلیغی» است که در اواسط دهه نود قرن بیستم میلادی انتشار یافت. این کتاب در حقیقت به مثابه یک نقشه راه در مسیر حرکت فعالان بیداری اسلامی در دوران کنونی به‌شمار می‌آید که به وسیله آن از فرصت‌ها، تهدیدها و موانعی که در مسیر حرکت اصلاحی امت اسلامی قرار دارد، آگاهی می‌یابند. از سوی دیگر، کتاب حاضر برای افرادی که خارج از گفتمان بیداری اسلامی قرار دارند این امکان را فراهم می‌سازد که ماهیت و منطق حاکم بر این پدیده را با نگاهی از درون و بدور از غرض‌ورزی و رویکردهای غیر واقع‌بینانه بشناسند.

دکتر بکار کتاب خود را با بحث پیرامون اصطلاح «الصحوه» (بیداری) آغاز می‌نماید و آن را گرایش بسوی فهم اسلام و عمل به آن معرفی می‌نماید که از دهه هفتاد قرن بیستم آغاز گردیده است. از این‌رو، بیداری اسلامی و فعالان این عرصه طیف وسیعی را به خود اختصاص می‌دهند که در داخل آن گروه‌ها، احزاب و مکاتب متعددی وجود دارد و هر یک از آنها دارای نقاط اشتراک و افتراق بسیاری با دیگر هم‌مسلمانان خود هستند. وی وقوع بیداری اسلامی را ناشی از عواملی همچون منازعه میان جریان اصیل

اسلامی با جریان‌های غیر دینی نوظهور همچون مارکسیسم، سوسیالیسم، سکولاریسم، لیبرالیسم، شکست اعراب مسلمان از رژیم صهیونیستی در سال ۱۹۶۷م، شکست طرح‌های سیاسی و توسعه‌ای جریان‌های سکولار به ویژه جریان‌های چپ و همچنین بهبود وضعیت تعلیم و تربیت می‌دانند. از این رو، دانشگاه‌ها و دانشکده‌های علمی را یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های شکل‌گیری بیداری اسلامی در مراحل اولیه این پدیده بر می‌شمارد.

نویسنده در ادامه به بیان سیر تاریخی مختصری از پدیده بیداری اسلامی از دهه هفتاد میلادی شامل گذار از مرحله دینداری فردی، توجه به آثار مکتوب گذشتگان و تغییر جوامع بصورت مسالمت‌آمیز به مرحله تفکر پیرامون کسب حکومت به ویژه بعد از انقلاب اسلامی ایران می‌پردازد. پس از آن به بیان آسیب‌های این مقوله پرداخته و وارد فضای نقد گفتمانی از پدیده بیداری اسلامی می‌گردد. به اعتقاد دکتر بکار برخی مولفه‌ها همچون بی‌توجهی به مباحث تفوریک در میان فعالان عرصه بیداری اسلامی، تردید در تعامل با جریان خشونت‌طلب، بازنگری در فعالیت‌های تربیتی، غفلت از فهم واقعیت، توهم توطئه، مبالغه در توانایی عوامل خارجی، تردید در هدف یا وسیله بودن فعالیت جمعی و در نهایت فعالیت‌های پنهانی را از آسیب‌های فعالان بیداری اسلامی بر می‌شمارد که نیازمند بازنگری جدی در آنها هستند. نویسنده در فصل بعدی با عنوان «بیداری و دیگران» به ضرورت تعامل فعالان عرصه بیداری اسلامی و اقلیت‌ها و مهاجران مسلمان ساکن کشورهای غربی با دیگران و همگرایی با افکار و اندیشه‌های مخالف و ناسامو اشاره می‌کند. در موضوع ارزش‌ها نیز دکتر بکار بر این باور است که بیداری اسلامی بایستی در مورد ترویج ارزش‌های ایجابی همچون اعتدال و میانه‌روی، فعالیت و اقدام، کار برای رضای خدا و فعالیت داوطلبانه و نهادینه ساختن آنها در رفتار روزمره مسلمانان اهتمام ویژه‌ای داشته باشد. علاوه بر این، دکتر بکار در بحث تهدیدها و چالش‌ها معتقد است که کلیه تهدیداتی که جهان اسلام را در معرض خطر قرار می‌دهد، متوجه مقوله

بیداری اسلامی نیز هست. چالش‌هایی از قبیل رسانه‌های متخصص، مباحث مربوط به چگونگی اجرای شریعت اسلامی، چگونگی نهادینه ساختن تفکرات اصلاحی در میان جوامع اسلامی و انفعال جوامع اسلامی از جمله مواردی هستند که امت اسلامی و به تبع آن بیداری اسلامی با آنها دست به گریبان هستند. در فصل پایانی نیز با عنوان «بیداری و ملزومات نوزایی» نویسنده نوزایی امت اسلامی را در دو حوزه سیاسی و اقتصادی بر شمرده و تاکید بر قدرت نرم بجای قدرت نظامی را از ضروریات این رویکرد معرفی می‌نماید. در مجموع به اعتقاد نویسنده کتاب، بیداری اسلامی از جمله پدیده‌هایی است که قابلیت نوزایی امت اسلامی در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را داشته و از این حیث در ردیف پدیده‌هایی همچون رنسانس اروپایی قرار دارد.

با این اوصاف، بایستی توجه خوانندگان محترم را به این حقیقت معطوف دارم که در ترجمه کتاب حاضر گاه با اندیشه‌هایی متضاد و متناقض با ادبیات مرسوم شیعی در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی برخورد کردم که به منظور تبیین بهتر مطالب، ناگزیر به آوردن توضیحات اضافی در پاورقی گردیدم. در پایان نیز بر خود فرض می‌دانم، از تمامی کسانی که همراهی معنوی و مادی آنان، ارائه ترجمه‌ای نه چندان روان از کتاب حاضر را برای من امکان‌پذیر ساخت، سپاس‌گزاری کنم. همچنین از همسر مهربانم که قصور از در کنار او بودن، مرا با مانعی در این راه روبرو نداشت، صمیمانه متشکرم.

وحید مرادی

۱۳۹۱/۱۲/۱۴

مقدمه نویسنده

سپاس مخصوص خداوند جهانیان است و با درود و تحیت به پیشوای پیامبران فرستاده شده، حضرت رحمة للعالمین، و فرزندان و اصحاب گرانقدرش. اما بعد:

بدون شک امروزه امت اسلامی در سایه بیداری [اسلامی] که سر تا سر جهان اسلام را فرا گرفته، از پویایی خاصی برخوردار گردیده است. بگونه‌ای که آشنایی مسلمانان به احکام شریعت اسلامی افزایش و توجه به حدود الهی در زندگی آنها اهمیت مضاعف یافته است. همچنین، بسیاری از مسلمان این وضعیت را هدیه‌ای الهی از جانب پروردگار دانسته و به نوعی خود را از برگزیدگان خداوند بر می‌شمارند. امت اسلامی بیش از شش یا هفت قرن در جهل، تفرقه، یأس و ناامیدی از اصلاح امور خود قرار داشته است. یکی از سنت‌های الهی در میان مخلوقاتش عبارت است از اینکه هرگاه مردم ارتباط خود را با علم و رسالت‌های انبیاء علیهم‌السلام قطع کنند؛ مجموعه‌ای از خرافات، اوهام، سنت‌های ناپسند، سرگشتگی و تردید آنها را فرا خواهد گرفت. متأسفانه این وضعیت طی قرون گذشته بر امت اسلامی حاکم بوده است. اگرچه خداوند متعال همواره یاور امت اسلامی بوده است

و اغلب در شرایط سخت و بحرانی، زمینه‌هایی را برای جبران کاستی‌های ذاتی و اشتباهات بزرگ این ملت فراهم نموده است. همچنانکه پیامبر اسلام می‌فرماید: «خداوند متعال در هر صد سال، یک نفر را برای احیای دین خود در میان امت [اسلامی] مبعوث می‌دارد».^۱

مشیت خداوند متعال بر این قرار گرفته است که عمده متون قرآن و سنت بگونه‌ای هستند که قابلیت تأویل داشته و ترتیب اولویت‌ها، تحقق منافع، جلوگیری از مفاسد و انجام تکلیف منوط به توان و طاقت افراد است. از این رو، کلیه مسائل نامبرده شرایط مناسبی را برای تجدید نظر در مسائل عقیدتی اسلام از یک سو و وقوع اشتباهات همیشگی از سوی دیگر فراهم می‌سازد. این بدان معناست که استمرار و تسلسل روند بیداری اسلامی نسل اندر نسل ادامه خواهد داشت. از مهم‌ترین دلایلی که نگارنده را به تدوین این کتاب واداشته است، عبارتند از:

۱. طرح الگوها، افکار و مفاهیم جدید در رابطه با بیداری اسلامی به‌منظور نهاده‌سازی و تأثیرگذاری بیشتر بر حیات کلیه مردم جهان.
 ۲. بازنگری در برخی افکار، نظریات و رفتارهایی که نیازمند همسویی بیشتر با آرمان‌های جدید و مقتضیات امروز جهان است.
 ۳. بازنگری در اشتباهات صورت گرفته از سوی اصحاب بیداری اسلامی بدون توجه به آرمان‌ها و اهداف آنها.
 ۴. تبادل نظر با مخالفان و منتقدان بیداری اسلامی و تلاش برای ایجاد زمینه مشترک میان کلیه گروه‌ها و جمعیت‌ها.
- بدون شک اجرای این پروژه به‌دلیل در برگرفتن برخی انتقادات روش‌شناسی و ارزیابی مواضع احزاب، جماعات و رویکردها نیازمند دقت و حساسیت بسیار زیاد است، اما نگارنده چاره‌ای جز پرداختن به آن نداشته است. با این حال، بیداری اسلامی هم‌اکنون در حال شکل‌گیری است و

۱. إن الله یبعث لهدی الامة من یددد لها دینها علی رأس کل مئة سنة.

امکان پذیرش افکار نویسنده از سوی برخی فعالان عرصه بیداری اسلامی وجود دارد. اگرچه ممکن است برخی از مخالفان مفهوم بیداری اسلامی نیز هرگز با من موافق نباشند؛ اما اشتیاق برای رساندن پیام [اسلامی] و حقایق امور باعث گردیده که با توکل به خداوند متعال اقدام به تدوین این کتاب نمایم.

از خداوند متعال خواستارم که این عمل را خالص برای خود بدارد و منفعتی از آن عاید برادران کوشای من در مسیر اصلاح گردد؛ که خداوند قادر بر این است.

دکتر عبدالکریم بکار

بیداری اسلامی: معنا و دلایل شکل‌گیری

استفاده از اصطلاح «بیداری» [معادل واژه «الصحوۃ» در زبان عربی] در معنای بازگشت دوباره مسلمانان به مبانی دین اسلام و اقبال به‌سوی مسائل دینی از سابقه زیادی برخوردار نیست و استعمال آن از سوی برخی نویسندگان برای اشاره به جریان اسلام‌گرایی در عصر معاصر چندان موفق نبوده است؛ زیرا واژه بیداری نقطه مقابل خواب و مستی است. حال آنکه امت اسلامی هیچگاه در حالت خواب و مستی قرار نداشته است که بتوان اذعان نمود: امت اسلامی هم اکنون در دوران بیداری به سر می‌برد. آنچه بیان گردید، در حقیقت یکی از موارد استعمال معانی ریشه بیداری (مشتق شده از: صحا، یصحو، صحوۃ) است. واژه بیداری در زبان عرب معمولاً برای اشاره به رفع حالت خواب و ترک اعمال باطل بکار می‌رود. به‌عنوان مثال، گفته می‌شود خواب انواع مختلف دارد: خواب جوانان، خواب مال و ثروت و خواب حاکم. همچنین واژه بیداری به معنای کنار رفتن ابر در آسمان است. از این‌رو، اطلاق واژه بیداری در معنای بازگشت دوباره مسلمانان به مبانی اسلامی خطا به نظر نمی‌رسد؛ زیرا در بیداری [اسلامی] نیز حجاب جهالت‌ها و عادات ناپسند در عقول انسانی زائل گردیده و امت اسلامی در مسیر رشد و تعالی گام خواهد برداشت. اما مراد از واژه بیداری در معنای اصطلاحی آن، به‌رغم تلاش‌های بسیار

به منظور تعریف دقیق این واژه، چندان مشخص و واضح نیست. در این راستا، به منظور تقریب به ذهن می توان از تعریفی عملیاتی استعانت جست که عبارت است از: «بیداری به معنای تلاش برای فهم اسلام و عمل به فرامین آن است که بصورت جدی از دهه هفتاد قرن بیست میلادی در نقاط مختلف جهان اسلام آغاز گردید». گفتنی است که این اقبال به سوی اسلام در اموری تجلی یافت که ذیلاً بدانها اشاره خواهد شد:

۱. اقبال به مساجد به منظور ادای فریضه نماز و تحصیل علم.
۲. افزایش تعداد گروه های اسلامی به رغم اختلاف در دیدگاه های آنها.
۳. افزایش آگاهی امت اسلامی از پتانسیل های ذاتی، امکانات و محیط پیرامونی خود در جهان.
۴. آگاهی فزاینده از غایات و اهداف حقیقی حیات و تفکیک حداکثری میان ابزارها و اهداف.
۵. بازنگری در میزان دلبستگی و وابستگی به غرب و تکیه بر تعالیم اسلامی به مثابه مرجع هدایت کننده زندگی معاصر.
۶. روی آوردن زنان و جوانان به پوشش اسلامی.
۷. تاسیس بانک های اسلامی به منظور ارائه جایگزینی برای بانکداری مبتنی بر ربا.
۸. اقبال نوجوانان و جوانان به حفظ، تجوید و یادگیری قرائت های مختلف از قرآن کریم.
۹. تاسیس جمعیت های خیریه متعدد و اقدامات داوطلبانه به رهبری افراد منسوب به بیداری [اسلامی].
۱۰. استقبال نویسندگان و متفکران اسلامی از تعمق، تفکر و نگارش مباحث مبتنی بر روح و پس زمینه اسلامی.
۱۱. توسعه [کمی و کیفی] آشکار آگاهی های اسلامی و رفتارهای مبتنی بر آن در دانشگاه ها.
۱۲. راه اندازی تعداد قابل توجهی از شبکه های ماهواره ای و پایگاه های

الکترونیکی با گرایش‌های اسلامی.

۱۳. ظهور نسل جدیدی از مبلغان برجسته اسلامی در سطح جهان اسلام و تأثیرپذیری افراد بی‌شمار از آنها.

دلایل وقوع بیداری اسلامی

به اعتقاد نگارنده، بیداری اسلامی در حقیقت به معنای جاودانگی رسالت دین مقدس اسلام است. خداوند متعال دین اسلام را خاتم ادیان الهی و رسالت پیامبر اسلام ﷺ را وارث کلیه رسالت‌های آسمانی پیشین قرار داده است. از این‌رو، دین اسلام نقش موثری در هدایت بشریت بر عهده داشته و این مهم نیازمند حیات و پویایی [دین اسلام] در نفوس، عقول و رفتار مسلمانان است. با این تعریف، وقوع بیداری اسلامی نه تنها بعید، بلکه ضروری نیز می‌باشد. البته، بسیاری از پژوهشگران و محققان اسلامی سعی در تبیین دلایل مستقیم وقوع این پدیده نموده‌اند. برخی از مهم‌ترین دلایل وقوع بیداری اسلامی به اعتقاد نگارنده عبارتند از:

۱. اغراق‌آمیز نیست اگر بگویم: «بسیاری از علما و متفکران امت اسلامی از حدود دو‌یست سال پیش، هنگامی که نخستین برخوردها میان مسلمانان و اروپائیان به وسیله اعزام دانشجوی، تجارت، استعمار و غیره انجام پذیرفت، بر این حقیقت اذعان داشتند که امت اسلامی در بحرانی نفس‌گیر محبوس شده است. در آن دوران بسیاری از مردم بر این حقیقت واقف بودند که عقب‌ماندگی نهفته تمدنی به مراتب سخت‌تر از بحران موجود است. به این ترتیب، در چنین وضعیتی مباحث متعددی میان جریان‌های فکری فعال در جهان اسلام به وقوع پیوست که مناقشات مذکور گاهی اوقات تا سر حد رقابت و حتی نزاع پیش رفت. پدیده بیداری اسلامی را می‌توان برآیند جانب‌داری تعداد زیادی از مسلمانان به اسلام و الگوی اسلامی در توسعه و شکوفایی ملت‌ها است. بیداری اسلامی زائیده نزاع میان جریان‌های فکری متضاد از قبیل جریان‌هایی با گرایش‌های قومی، ملی، سکولار، لیبرال،

سوسالیست و غیره است».

۲. بدون شک، جنگ ۱۹۶۷م و نتایج حاصل از آن در احیای روح بیداری اسلامی تأثیر به‌سزایی بر جای گذارد. زیرا رویداد مذکور به دلیل خسارت‌های جبران‌ناپذیر همچون از دست دادن بیت المقدس و مسجد الاقصی تأثیرات بسیاری بر اعراب و مسلمانان جهان گذارد. بدیهی است که احیای روحیه بازگشت به اسلام در نتیجه شکست [اعراب از رژیم صهیونیستی] مبتنی بر دو دسته عوامل بود: یک- بازیگر پیروز [اسرائیل] بر اساس مبانی دینی می‌جنگید، بگونه‌ای که این جمله در آن زمان بسیار شایع بود که هر سرباز اسرائیلی [در جنگ] یک نسخه تورات به همراه دارد. طبیعی است که جمله مذکور این حس را در شهروندان عرب القاء می‌کرد که دشمن تا زمانیکه با تکیه بر دین می‌جنگد پیروز خواهد بود و تنها راه حل صحیح مقابله با آن نیز اتخاذ الگویی مشابه است. دو- جریان اسلامی در دهه‌های پنجاه و شصت قرن بیستم میلادی جریان برتر یا قدرتمند جهان عرب نبود. علاوه بر این، در بسیاری از کشورهای اسلامی فاقد ابزارهای قدرت بود و به حاشیه رانده شده بود. به همین دلیل بسیاری از مردم دین اسلام را به مثابه آخرین پناهگاه می‌نگریستند که شاید بتواند راهی برای پیروزی بیاید. به اعتقاد نگارنده، اگرچه دلیل گفته شده چندان دور از واقعیت نیست، اما برای تفسیر پدیده‌ای جهانی همچون بیداری اسلامی دارای قابلیت محدود است. به‌عنوان مثال، نشانه‌های فرآیند بیداری اسلامی در کشورهایی همچون اندونزی و ترکیه به‌رغم دارا بودن اختلافات بنیادین در کیفیت و ساختار حکومتی و پیروی از الگوهای متفاوت در مناسبات بین‌المللی، همزمان با وقوع بیداری اسلامی در جهان عرب پدیدار گردید.

۳. به اعتقاد برخی از نویسندگان اسلامی پدیده بیداری اسلامی در حقیقت به مثابه واکنشی علیه ناکامی برنامه‌های توسعه، شیوع روز افزون فساد، ناکارآمدی دستگاه قضایی و ضعف احکام صادر شده از آن می‌باشد. به اعتقاد نگارنده، دلایل فوق با توجه به نقش دستاوردهای تمدن اسلامی و

رهبران سیاسی، علمی و نظامی مقتدر آن در دوره‌های آغازین بیداری اسلامی چندان دور از حقیقت به نظر نمی‌رسند.^۱ در حقیقت هدف نهایی نویسندگان اسلامی به ویژه آنانکه در مراحل اولیه بیداری اسلامی اقدام به تبیین و نشر دستاوردهای حکومت اسلامی نمودند، ارسال پیام‌هایی به مسلمانان هم‌عصر ما با این مضمون بود که: «همچنانکه تمسک به اسلام در گذشته موفقیت‌های بسیاری برای ما به همراه داشته است، پس در شرایط کنونی نیز می‌توان این تجربه را تکرار کرد. بدون شک، این گفتمان تأثیر به‌سزایی بر عواطف و انتخابات مسلمانان خواهد داشت».

۴. شاید بتوان مهم‌ترین دلیل برای بیداری اسلامی را توسعه علوم، گسترش مدارس، دانشگاه‌ها و کانون‌های اسلامی دانست. همچنانکه دین اسلام برخوردار از خاستگاه تمدنی است، بهره‌گیری از الگوها، نشانه‌ها و اشارات آن نیز نیازمند سطح مطلوبی از علم و آگاهی است. توجه به تعالیم اسلامی در طول تاریخ همزمان با ارتقای آگاهی و دانش مسلمانان افزایش یافته است. همانگونه که ابن‌قیم در این زمینه می‌گوید: «جهل همانند درختی است که همه شرارت‌ها و مفسدات از آن بر می‌خیزد». همچنین در جای دیگری اشاره می‌کند: «در قرآن کریم هر جا بنده‌ای ستایش شده است، به دلیل علم و هرگاه صفات مذموم بکار رفته است، بخاطر جهل اوست». در این راستا، توجه به این نکته ضروری است که بیداری اسلامی ابتدا در شهرها شکل گرفت، سپس به روستاها انتقال یافت. همچنین دانشگاه‌ها موطن اولیه بیداری اسلامی محسوب می‌شوند و این خود مویذ دیگری بر مطالب پیشین است.

از سوی دیگر، تفاسیر دیگری از پدیده بیداری [اسلامی] وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. خوانندگان محترم برای کسب اطلاعات بیشتر پیرامون این موضوع می‌توانند به کتب استناد «العقاد» مراجعه نمایند.

الف- گاهی اوقات حکومت‌ها به وسیله آزاد گذاردن اسلام‌گرایان به منظور مقابله با گروه‌ها و جریان‌هایی با ایدئولوژی چپ زمینه مناسب جهت گسترش مظاهر دینداری در سطح جامعه را فراهم می‌آورند، همانگونه که انورسادات جنبش‌های دانشجویی در مصر را ابزاری برای مواجهه با کمونیست‌ها و سوسیالیست‌ها قرار داد. همچنین بورقیبه رئیس جمهور تونس برای مقابله با اقدامات جریان کمونیستی از این روش استفاده نمود. به اعتقاد نگارنده، این تفسیر از پدیده بیداری اسلامی چندان مطابق واقع نمی‌باشد. زیرا سادات و امثال وی با هدف تأثیرگذاری بر بیداری اسلامی مبادرت به این اقدامات ننمودند، بلکه توسل به اسلام‌گرایان در حقیقت ابزاری جهت مقابله با دشمنان از سوی آنان محسوب می‌شد. علاوه بر این، وقوع بیداری [اسلامی] در انحاء عالم همواره بدون حمایت و دخالت دولتی صورت پذیرفته است.

ب- برخی پژوهشگران عرب و محققان غربی بر این باورند که پدیده بیداری اسلامی در نتیجه جذب مردم فقیر و ستم‌دیده با وعده گرفتن پاداش [بهشت] اخروی و رهایی از سختی‌های دنیایی ظهور می‌نماید. حال آنکه بیداری اسلامی در برخی از کشورهای متمول جهان اسلام همچون کشورهای حاشیه خلیج فارس نیز به وقوع پیوسته است. به این ترتیب، این استدلال چندان قابل استناد نمی‌باشد که طرفداران اسلام عمدتاً از طبقات فقیر و مستضعف هستند و با وعده آرامش روحانی در مقابل آسایش جسمانی به اسلام‌خواهی گرویده‌اند.

پ- به اعتقاد برخی از پژوهشگران -از جمله محمود امین العالم - پدیده بیداری اسلامی در واقع یک ایدئولوژی روستایی است. به عبارت دیگر، جوانان [بیداری اسلامی] عموماً برخاسته از خانواده‌های فقیر روستایی هستند که برای تحصیل علم و جستجوی کار به شهرهای بزرگ مهاجرت کرده‌اند. این تفسیر معمولاً از سوی جریان‌های چپ‌گرا مطرح می‌گردد، زیرا گروه‌های مذکور پدیده بیداری [اسلامی] را برآیند منازعات میان شهرها و

روستاها می‌پندارند. به نظر می‌رسد در این تحلیل سعی بر آن بوده است که اسلام را یک ایدئولوژی روستایی و متعلق به بدویت، جهالت و سادگی معرفی نماید. حال آنکه بر کسی پوشیده نیست که پیامبران الهی غالباً در شهرهای بزرگ و متمدن رشد یافتند، نه بیابان‌ها و روستاهای کوچک. اگرچه شاید بتوان گفت: اکثر دانشجویان علوم دینی که در دانشگاه‌های اسلامی مشهور مانند الازهر مشغول به تحصیل هستند، در خانواده‌های روستایی متولد شده‌اند. اما توجه به این نکته نیز ضروری است که بیداری اسلامی عموماً در دانشگاه‌های غیردینی به وقوع پیوسته است. به‌عنوان مثال، کلیه رهبران (مرشد عام) اخوان المسلمین مصر از زمان تاسیس تا کنون فارغ‌التحصیل دانشگاه‌های غیردینی این کشور هستند.

ت- برخی از پژوهشگران بر این باورند که انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی علیه السلام تأثیر بسزایی در بیداری اهل سنت، به‌رغم اختلافات عمیق عقیدتی و فقهی موجود میان تفکر انقلاب اسلامی و عموم اهل سنت، بر عهده داشت. البته، نباید فراموش نمود که انقلاب اسلامی ایران از همان آغاز انقلابی برای همه مسلمانان جهان بود و بر همین اساس مشوق بزرگی برای تغییر و بازگشت جوانان مسلمان به سوی دین قلمداد می‌گردید. به اعتقاد من، انقلاب اسلامی اگرچه انقلابی علیه حکومت [محمد رضا] شاه بود، اما باعث ترویج روحیه انقلابی‌گری در میان برخی جریان‌های اسلامی گردید. بسیاری از جریان‌های مذکور به دلیل موفقیت ایرانی‌ها در تغییر حکومت با استفاده از نیروی مسلحانه، قائل به امکان تکرار این فرآیند در دیگر مناطق شدند.^۱

۱. (مترجم): اگرچه در پیروزی انقلاب اسلامی ایران فعالیت‌های چریکی و مسلحانه توسط برخی گروه‌های انقلابی همچون «سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران» و «سازمان مجاهدین خلق ایران» در بخش‌هایی از کشور صورت گرفت، اما به اذعان بسیاری از پژوهشگران انقلاب‌ها، قدرت معنوی امام خمینی علیه السلام و گرایش‌های عمیق اسلامی جریان‌های انقلابی عامل اصلی پیروزی این انقلاب بود. تا بدانجا که برخی از نظریه‌پردازان انقلاب‌ها همچون جان فورن از ظهور "نسل چهارم انقلاب" ادامه در صفحه بعد

ث- گروهی از پژوهشگران نیز بیداری اسلامی را بازتاب عقب‌ماندگی و خرافه‌گرایی فرهنگ عربی می‌دانند. به اعتقاد آنان تأثیر عوامل فوق مانع از بروز مدنیت و مدرنیته در میان اعراب گردیده است. بر این اساس، حل این معضل تنها از طریق غرب‌گرایی امکان پذیر خواهد بود. گفتنی است که محققان مذکور موج اسلام‌گرایی را نوعی عقب‌ماندگی تمدنی، و نه بیداری اسلامی، به شمار می‌آورند. از این‌رو، نویسنده کتاب حاضر بر این باور است که پرداختن به نقد و بررسی اقوال فوق، به دلیل اختلافات و تناقضات بسیار در مبانی، مفاهیم و الگوهای اسلامی با آنچه محققان مذکور بدان متمسک می‌گردند، امری بی‌فایده خواهد بود.

نظریات انقلاب "سخن به میان آوردند. به اعتقاد آنها نظریات مرسوم انقلاب پس از انقلاب اسلامی از سطح ساختارگرایی محض فراتر رفته و با تأکید بر عواملی مانند فرهنگ، ایدئولوژی، رهبری و دین به تبیین چرایی انقلاب‌ها پرداختند.

بیداری اسلامی: تاریخچه و الگوها

من همواره هنگام بحث پیرامون تاریخچه یک موضوع با تردیدهای بسیاری مواجه بوده‌ام. باید توجه داشت که در مسائل فرهنگی از یک سو نمی‌توان آغازی برای مسائل و مفاهیم این حوزه در نظر گرفت و از سوی دیگر پژوهشگران همواره با اموری مواجه هستند که بصورت خواسته یا ناخواسته وضعیتی بحرانی را برای تحقیق آنها فراهم می‌آورد. از این منظر، سخن درباره تاریخچه بیداری [اسلامی] از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار خواهد بود، زیرا موضوع تحقیق تنها اشاره به جنبشی خاص در یک منطقه جغرافیایی نداشته، بلکه در چنین وضعیتی آگاهی و تعامل انسان‌ها با مبانی اسلامی و واکنش‌های متفاوت آنان در بیش از ۵۰ کشور اسلامی مورد نظر پژوهشگر خواهد بود. همچنین، کیفیت تعامل اقلیت‌های اسلامی با پدیده بیداری اسلامی از دیگر موضوعات مهمی است که هنگام تلاش برای فهم منشأ و ریشه‌های بیداری اسلامی و تحولات آن شایسته توجه و نظر عالمانه است.

نخستین بارقه‌های بیداری اسلامی در نتیجه ادراک رهبران و فرهیختگان امت اسلامی از اوضاع عمومی امت در مقایسه با ملت‌های غربی پدیدار گردید. به این ترتیب، ضرورت تغییر و فعالیت در راستای نوزایی (رنساس) به خواست و مطالبه‌ای اساسی در اذهان اندیشمندان اسلامی تبدیل گردید. پیش از بحث پیرامون تاریخچه بیداری اسلامی باید اشاره نمود که تبلیغ و

دعوت اسلامی همواره در سرتاسر جهان اسلام وجود داشته‌اند، اما نکته قابل تأمل اینجاست که گفتمان حاکم بر دعوت و تبلیغ از مشکلات فراوانی رنج می‌برد. به عنوان مثال، اصالت یافتن فروع و حواشی در گفتمان تبلیغی و اصلاحی اسلام از جمله معضلات اساسی این عرصه محسوب می‌گردد که راه را بر هرگونه ابتکار و تغییر بسته است. بگونه‌ای که می‌توان ادعا نمود: گفتمان تبلیغی اسلام با تأکید حداکثری بر امور عبادی و اخلاقی بطور کلی از حوزه اصلاح امور عمومی، ایجاد ابزارهای جدید برای کاهش خشونت، ظلم، استبداد و تحقق توسعه اقتصادی فاصله گرفته است.

به اعتقاد برخی از پژوهشگران نخستین خاستگاه بیداری اسلامی را باید در گروه‌هایی موسوم به «حلقه‌های ترقی خواه» جستجو کرد. بر این اساس، نخستین بارقه‌های جنبش اصلاحی معاصر با دعوت همزمان به استفاده از علوم غربی در مقابل کنارگذاشتن سنت‌ها و تلاش برای گسترش روحیه اجتهاد و بازنگری در امور فقهی پدیدار گردید. به اعتقاد ایشان، اندیشه‌های برخی از متفکران اسلامی در این زمینه تأثیرات شگرفی برجای گذارده است که از جمله آنها می‌توان به افرادی همچون شیخ حسن العطار، رفاعه الطهطاوی، خیرالدین التونسی، جمال‌الدین اسدآبادی، محمد عبده، رشید رضا، کواکبی، حسن البنا، ابن بادیس، مالک بن نبی و غیره اشاره کرد. بررسی سیره فکری و عملی افراد نامبرده در راستای اصلاح جامعه اسلامی گویای مجاهدت‌های آنان در این مسیر است. اگرچه توجه به این نکته ضروری است که اعتقادات، الگوها و حتی رفتار برخی از شخصیت‌های نامبرده گاه دارای تعارضاتی با احکام شریعت اسلامی بوده است که بحث درباره آنها در این مجال نمی‌گنجد. تلاش ما در این بخش بیان شمه‌ای از تلاش‌های خستگی‌ناپذیر ایشان در حوزه بیداری اسلامی است.

۱. زمینه‌های اجتماعی بیداری اسلامی

همان‌گونه که پیش از این بدان اشاره شد، مقوله دعوت به اصلاح و تغییر

همواره در جهان اسلام مورد توجه قرار داشته است، اگرچه توجه به این نکته ضروری است که: «غلبه روحیه اصلاح‌طلبی و بیداری اسلامی بر گفتمان تبلیغی اسلام از دهه هفتاد قرن بیستم میلادی آغاز گردید». شاید برخی در رابطه با زمان پیدایش بیداری اسلامی اختلاف نظر داشته و تاریخچه این پدیده را حتی قرن‌ها قبل می‌پندارند، اما نمی‌توان منکر این حقیقت شد که بیداری اسلامی در دهه هفتاد با جهشی قابل ملاحظه مواجه شد.

حال این سوال مطرح است که شرایط زمانی و مکانی بیداری اسلامی در دهه هفتاد چگونه بوده است؟

۱. جوامع اسلامی در دهه هفتاد قرن بیستم میلادی شاهد یک جریان اسلامی پویا و فعال در زمینه تبلیغ مبانی دینی بود. مبلغان جوان و اعضای جریان‌های اسلامی ضمن برخورداری از افکار و ارزش‌های متمایز با عامه مردم سعی در تغییر حیات انسانی داشتند. این مسئله بر تلاش و جهد ایشان افزوده و هر لحظه بر تعداد هدایت‌یافتگان، توبه‌کنندگان جدید و دانشجویانی که میان التزام به امور دینی و پیشرفت علمی جمع کرده بودند، افزوده می‌شد.

۲. در ابتدا افراد و گروه‌های اندکی به مسئله کسب قدرت اندیشیده و اذهان عمومی تغییر را تنها به صورت بتدریجی می‌پذیرفت؛ همچنانکه بسیاری از کشورهای اسلامی تا دوران کنونی چنین می‌اندیشند. اگرچه از همان دوران نیز برخی حکومت‌ها نسبت به خطرات ناشی از بیداری اسلامی بر قدرت خود آگاهی داشته و به مقابله با این پدیده پرداختند. در این راستا، گروه‌هایی از جوانان اسلام‌گرا محور بیداری اسلامی در برخی کشورهای اسلامی را بر عهده گرفتند که از جمله آنها می‌توان به پیروزی انقلاب اسلامی ایران توسط جوانان مؤمن و انقلابی این کشور اشاره کرد. دهه هفتاد و نیمه اول دهه هشتاد به این ترتیب سپری گردید، تا آنکه در اواسط دهه هشتاد میلادی درگیری، ترور و شکنجه رهبران انقلابی در زندان‌ها آغاز

گردید و شرایط جدیدی در مسیر بیداری اسلامی پدیدار گردید.^۱

۳. اوضاع عمومی بیداری اسلامی در مناطقی که شاهد درگیری‌های مسلحانه نبود، بسیار خوب بود. توجه به این نکته ضروری است که در این کشورها هرگاه افکار عمومی خطر تکرار حوادث خشونت‌آمیز را احساس می‌کرد، بهترین الگوی رفتاری عبارت بود از میانه‌روی و اعتدال که به موجب آن فعالیت‌های تبلیغی و خیریه در مساجد همچنان از آزادی برخوردار بود و فرآیند بیداری اسلامی در مسیر رشد و توسعه حرکت می‌کرد. اما در کشورهایی که بیداری اسلامی با خشونت و درگیری همراه گردید، مردم از رفتار و آمد در مساجد منع شده و از عضویت نسل جوان در گروه‌های تبلیغی (حتی مسالمت‌آمیز و آشکار) ممانعت به عمل می‌آوردند. در نتیجه فعالیت‌های تبلیغی کاهش یافته و رفتار اجتماعی با نوعی رکود همراه می‌گردید.

۴. دهه هفتاد قرن بیستم میلادی دارای برخی ویژگی‌های اساسی بود که از جمله آنها می‌توان به اقبال بی‌سابقه به حفظ قرآن کریم، تحصیل علوم دینی و حضور قوی و مستمر نویسندگان دینی اشاره کرد. دستاورد عینی فعالیت‌های مذکور در انتشار گسترده کتب حدیثی، تفسیر، فقه، سیره و تاریخ اسلامی نمود یافت و تا اواسط دهه نود میلادی ادامه یافت. از این پس، نویسندگان مسلمان نسبت به نگارش و انتشار کتب غیردینی به ویژه کتب مربوط به زندگی موفق دنیوی در رابطه با رشد شخصیتی، علوم مدیریت، علوم رایانه، آموزش زبان و غیره اهتمام ورزیدند. گفتنی است که تاکید بیداری اسلامی بر احیای علوم اسلامی، نهادینه نمودن معرفت دینی و

۱. (مترجم): نمونه‌های این وضعیت را در کشورهای مصر، تونس، الجزایر و مراکش می‌توان مشاهده نمود. در این کشورها جریان‌های اسلام‌گرا با سرکوب شدید از سوی دولت‌ها مواجه شدند. به‌عنوان مثال، جبهه نجات اسلامی در الجزایر، به‌رغم کسب اکثریت آرا در انتخابات پارلمانی در سال ۱۹۹۰م، توسط ارتش این کشور سرکوب گردید. همچنین اسلام‌گرایان مصری و تونس‌ی توسط سازمان‌های امنیتی کشورهايشان مورد آزار و اذیت قرار گرفته تا بدانجا که بسیاری از آنها بازداشت و بسیاری نیز به کشورهای همجوار و حتی اروپایی پناهنده شدند.

محافظت از هویت اسلامی مهمترین دلایل اهتمام نویسندگان مسلمان نسبت به چاپ کتب دینی در دهه هفتاد محسوب می‌شد.

۵. بتدریج این اعتقاد نزد بسیاری از جریان‌های اسلامی بوجود آمده بود که اجرای فرآیند اصلاحات نیازمند برخورداری از بدنه اجتماعی گسترده در سطح جامعه است. در این راستا، عده‌ای بر این باور بودند که دعوت، تربیت و تعلیم می‌بایست بصورت تدریجی و گام به گام صورت بگیرد. در این راستا، جمله معروفی در آن زمان شهرت داشت که اصلاح حکومت‌ها را ابتدا منوط به اصلاح افراد، سپس اصلاح خانواده‌ها و در نهایت اصلاح جامعه می‌دانست. همچنین برخی بر این باور بودند که: حکومت‌های اسلامی بخشی از جوامع اسلامی هستند؛ هرگاه این جوامع اصلاح یابند، می‌توان به تشکیل حکومت‌های عادل، پویا و شفاف امیدوار بود. به این ترتیب می‌توان ادعا نمود که در آن دوره زمانی اجرای اصلاحات ساختاری در حکومت‌های اسلامی از طریق توسعه مؤسسات جامعه مدنی، حفاظت از حقوق [شهروندی] و جلوگیری از سرکشی گروه‌های قدرتمند چندان مورد توجه گروه‌ها و جریان‌های اسلامی قرار نداشت. حال سوال اصلی این است که آیا در دوران معاصر اعتقاد راسخ به پیروزی، رشد عواطف انقلابی، تلاش برای خودیابی و شناخت محیط پیرامون که از مؤلفه‌های اصلی دوره محسوب می‌شد، به پایان رسیده است؟

۲. بیداری اسلامی در قالبی جدید

همانگونه که امکان تعیین تاریخ دقیق شکل‌گیری بسیاری از امور فکری و فرهنگی به ندرت امکان‌پذیر است، تشکیل مراحل جدید تاریخ بشری هم به دلیل پیچیدگی‌های خاص ماهیت بشر کاری بس دشوار به نظر می‌رسد. ذکر این نکته ضروری است که تلاش من برای بحث پیرامون بیداری اسلامی در حقیقت بیان رویکردها، اوضاع و رفتارهای کلان [بیداری اسلامی] است، نه رفتارهای تبلیغی و نهضتی یک سازمان در کشوری خاص.